

Іван ФЕДИК

УКРАЇНСЬКА “ПРОСВІТА” В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ: ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

Охарактеризовано відновлення діяльності Товариства після Першої світової війни та окреслено його взаємини з польською владою, зокрема, вказано на політичний тиск влади на “Просвіту”.

Ключові слова: “Просвіта”, міжвоєнна Польща.

Майже неможливо переоцінити роль Товариства “Просвіта” у формуванні української національної самоідентифікації. Невдовзі після створення у 1868 р., “Просвіта” зуміла поширити свій вплив на всю Східну Галичину, Лемківщину, Холмщину та Волинь, на українські поселення в діаспорі, а згодом і на Наддніпрянську Україну. Від самого створення Товариство стало одним із основних носіїв національної ідеї в Україні. Як виявилось, населення Західної України належно усвідомлювало необхідність такої організації, як “Просвіта”, тому вона розвивалася за активного сприяння не тільки української еліти, але й широкого загалу. Така співпраця усіх верств суспільства дозволяла розгорнути велику мережу читалень, налагодити видавничу діяльність і активно допомагати освітньому процесу. До початку Першої світової війни діяльність “Просвіти” була настільки всеосяжною в українському суспільстві, що її не змогли припинити ні війна, ні поразка визвольних змагань.

Після падіння ЗУНР польська влада провела низку заходів, спрямованих на обмеження діяльності різних українських товариств, в тому числі й “Просвіти”. Однак, попри те, остання продовжувала діяти, опираючись на допомогу українських громадсько-політичних середовищ. Наприклад, від самого початку створення УНДО, націонал-демократи відновили свою роботу, пов’язану з розбудовою філій “Просвіти”, у якій вже в середині 20-х рр. працювало 11 тис. осіб¹. Отож, згадані заходи влади не мали серйозного впливу на розвиток “Просвіти”, однак, не можна сказати, що не чинили йому перепон.

Відомо, що авторитет “Просвіти” у галицькому суспільстві був настільки великим, що на її розвиток мало вплинула навіть українсько-польська війна. Наприклад, від початку 1920 р. знову поживалося просвітянське життя: у грудні 1920 р. було проведено “Свято Просвіти”, а через два місяці відзначено 60-річчя від дня смерті Тараса Шевченка, під час якого створено видавничий фонд “Учітеся, брати мої!”. Загальні збори Товариства, які обрали новий Головний відділ, були скликані вже в 1921 р., у часі всезагального розчарування та занепаду громадсько-політичної праці, спричиненого втратою державності².

Розмах діяльності “Просвіти” в Галичині не дозволив суттєво лімітувати її роботу, однак вже на початку 30-х рр. усі читальні “Просвіти” мусили звітуватися

щороку в поліції. Ці звіти є свідченням того, що розбудова Товариства проводилася дуже активно, доказом чого є звіти читалень Чортківського повіту Тернопільського воєводства³, Рогатинського повіту Станиславівського воєводства⁴, Бережанського повіту Тернопільського воєводства⁵, Жидачівського повіту Львівського воєводства⁶, Жовківського повіту Львівського воєводства⁷, Любачівського повіту Львівського воєводства⁸, Роменського повіту Станиславівського воєводства та інших⁹. Таким чином, усі філії “Просвіти” в Галичині обов’язково мусили реєструвати свою діяльність у поліцейських повітових управліннях. У кожній поліцейській дільниці велася спостережна справа за діяльністю місцевих філій, одночасно під пильний нагляд карних органів попадали активісти цієї організації¹⁰.

Ставлення влади до Товариства не було винятковим, “Просвіта” розглядалася у контексті українського політичного життя, через що поліція намагалася обмежити вплив політичних партій на неї, особливо – Організації Українських Націоналістів, що призводило до запровадження додаткових слідчих справ на тих просвітян, які потрапляли під підозру у співпраці з ОУН. Багато працівників Товариства були змушені відвідувати поліцейські відділки та звітувати про своє місцезнаходження, що, зрозуміло, не сприяло їх активності в галузі просвітництва¹¹.

Представники Українських політичних сил неодноразово піднімали питання перед урядом про необхідність державної підтримки діяльності “Просвіти”, що могло підняти авторитет влади в очах українців і вирішити багато проблем не тільки самого Товариства, але й українсько-польських стосунків загалом. Міністерство внутрішніх справ запевняло, що це буде вирішено, однак, обіцянка виконана не була, і “Просвіта” до кінця існування II Речі Посполитої так і не мала належної державної підтримки¹².

У свою чергу, відчуваючи тиск влади, працівники “Просвіти” не виявляли великої лояльності до держави, що призводило до відповідних протистоянь із поліцією як цілої організації, так і її окремих відділів. Наприклад, тернопільська “Просвіта” неодноразово відмовлялася прикрашати фасад державним прапором, що спричинило запровадження додаткової слідчої справи на саму філію, а також до обшуків домівок і арештів її працівників¹³.

Особливо важкого удару Товариство зазнало в часі урядової політики, званої Паціфікацією – у більшості його філій проведено обшуки, арешти, навіть побиття, були випадки руйнувань будівель філій, конфіскації майна, ліквідації друкарень, вилучень тиражів видань. Численні факти про це зафіксовані у звіті Української парламентської репрезентації, що був представлений у Лізі націй¹⁴. Зокрема, висаджено в повітря читальні в Манаєві й у Данилівцях Зборівського повіту, спалено читальню в Бережанах, ліквідовано бібліотеку та друкарню в Тернополі, зруйновано будівлю читальні у Воютичах Самбірського повіту¹⁵. Жорстокого побиття зазнали працівники читальні в Молошківцях, Яворівського повіту. В читальню, що у Збоїщах, підкладено міну, при чому звинувачений у цьому був голова винниківської читальні Гошовський. У селі Добромірки, що на Збаражчині конфісковано та знищено все майно читальні, а її голову жорстоко побито. Конфісковано та спалено бібліотеку філії “Просвіти” у Бережанах, її керівники зазнали побоїв, а у самому приміщенні читальні розбито погруддя Т. Шевченка і Б. Хмельницького. Було також зруйновано будівлю просвітянської друкарні в Княгиничах, що на Рогатинщині.

Повну ліквідацію філії та побиття працівників зафіксовано у селах Козовичі, Чижиків, Стрільче, Комарів, Гаї, Серафинці, в місті Городенці та в сотнях інших міст і сіл у всій Галичині¹⁶. Ці приклади відтворюють картину того, що зазнала “Просвіта” у 1930 р. Зрозуміло, що після такого ставлення відновлення належної роботи потребувало кількох років. Таким чином, замість розбудови Товариства, його члени повинні були затратити великі зусилля на подолання наслідків пацифікації. В окремих місцевостях читальні “Просвіти” не працювали взагалі, зокрема, це стосується Лемківщини та Волині. Наприклад, на Лемківщині “Просвіта” змогла відновити свій вплив лише у 1936 р.¹⁷.

З 1936 р. і до початку Другої світової відбувався процес розбудови нових філій і загальної активізації “Просвіти”. Проте подальшому розвиткові організації завадила війна та радянізація. 8 червня 1939 р. було скликане останнє загальне зібрання Товариства¹⁸.

Зрозуміло, що проблеми, які виникали у діяльності “Просвіти” в міжвоєнний період, не були спричинені недосконалістю її роботи чи недостатнім фінансуванням. Основою цих труднощів стала політика уряду Другої Речі Посполитої, яка базувалася на нетолерантному ставленні до більшості українських організацій. Причиною цього була не тільки українсько-польська війна чи історичні стереотипи, але й загальна ідеологічна традиція міжвоєнного періоду, яка передбачала самоутвердження державницьких націй і придушення політичних інтересів інших народів. Саме у такому контексті й творилися перешкоди для належного розвитку української “Просвіти”. Приклади урядової політики, наведені вище, дають уявлення не тільки про конкретне ставлення влади та карних сил до однієї української організації, але також допомагають зрозуміти загальну картину політичних стосунків двох націй, змушених жити в одній державі.

З іншого боку, під впливом втрати державності українські організації чи політичного типу, чи будь-якого іншого, не толерували польську державу як таку, що спричинилася до цієї втрати. Важливою причиною такого ставлення була також відмова польських урядів виконати зобов'язання, взяті ними після визнання міжнародною спільнотою приналежності західноукраїнських земель до Другої Речі Посполитої. Все це аж ніяк не сприяло взаємопорозумінню, а отже, і співпраці чи то в галузі політики, чи – культури та освіти.

Згадані приклади засвідчують, що уряд ставився до “Просвіти” як до небезпечної організації, адже, як бачимо, стосунки між Товариством та польською владою розвивалися за посередництвом поліції, прокуратури та інших органів, що не тільки не покликані були налагоджувати кооперацію, але й зобов'язувалися вести будь-яку боротьбу та чинити тиск. Знову ж таки, “Просвіта” як організація, що була одним із чільних носіїв національної ідеї, дійсно становила певну небезпеку для тогочасного політичного буття Польської держави, оскільки її діяльність сприяла збільшенню кількості свідомих та освічених українців, які не могли сприймати політику такого типу стосовно найбільшої національної меншини в країні. Отож, склалася безвихідна ситуація, яка не дозволяла налагодити діалог з аналогічними просвітницькими організаціями інших меншин, розбудовувати мережу читальень, належно утримувати друкарні, активно розповсюджувати літературу, розвивати шкільництво, сприяти національному вихованню молоді тощо. Загалом бачимо,

що наявні проблеми, у “Просвіти” в міжвоєнний період мали зовнішній характер і політичну суть, оскільки були спричинені, по-перше, політичним становищем західноукраїнських земель, по-друге, політикою урядів Другої Речі Посполитої стосовно українців загалом та “Просвіти”, зокрема, по-третє, українсько-польськими політичними стосунками у цей період.

Ivan Fedyk. Ukrainian “Prosvita” in the Second Rzeczpospolita: political problems of development

The author characterizes renewal of “Prosvita” activities after the First World War and describes its relations with the Polish government; in particular the political pressure of the government at “Prosvita” is pointed out.

Key words: “Prosvita”, interwar Poland.

-
- ¹ Грицак. Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К., 1996. – С. 193.
  - ² Історія України / За ред. Зайцева Ю. – Львів, 1996. – С. 275.
  - ³ Державний архів Львівської області (далі: ДАЛО). – Ф. 7. – Оп. 4. – Спр. 293. – Арк. 1–2.
  - ⁴ Там само. – Спр. 292. – Арк. 1–2.
  - ⁵ Там само. – Спр. 283. – Арк. 1.
  - ⁶ Там само. – Спр. 304. – Арк. 1–4.
  - ⁷ Там само. – Спр. 306–307. – Арк. 1–2.
  - ⁸ Там само. – Спр. 320. – Арк. 1.
  - ⁹ Там само. – Спр. 321. – Арк. 1.
  - ¹⁰ Там само. – Ф. 108. – Оп. 1. – Спр. 436. – Арк. 1–4.
  - ¹¹ ДАЛО. – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 167. – Арк. 47.
  - ¹² Крип’якевич І. Велика історія України. – Вінніпег, 1948. – С. 815.
  - ¹³ Лисий В. Тернопільська філія “Просвіти” // Шляхами золотого Поділля. – Філадельфія, 1970. – С. 56.
  - ¹⁴ Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939) // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 78.
  - ¹⁵ На вічну ганьбу твердині варварства в Європі. – Прага, 1931. – С. 8–17.
  - ¹⁶ Там само. – С. 45–66; Швагуляк М. Пацифікація. – Львів, 1993. – С. 23–24.
  - ¹⁷ Середяк А. Діяльність Товариства “Просвіта” в 1929–1939 рр. // Нарис історії “Просвіти”. – Львів; Краків; Париж, 1993. – С. 59–60.
  - ¹⁸ Там само. – С. 62.